

Pr. dr. ROGER CORESCIUC

OMILIILE
SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA
Analiză omiletică

Cuvânt înainte de Pr. prof. dr. Vasile Gordon

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2013

CUPRINS

Cuvânt introductiv	9
Argument	17
Stadiul cercetării	23
Abrevieri	31

Capitolul I

Contextul teologic, politic și social în care au fost rostite sau redactate Omiliile

I.1. Generalități	33
I.2. Omilii rostite înainte de hirotonia în episcop și de instalarea în Tesalonic	51
I.3. Omilii rostite în timpul păstoriei	66
I.4. Omiliile Sfântului Grigorie Palama și Nicolae Cabasila: ecouri teologice post-mortem ale Omiliilor în teologia bizantină a secolului al XIV-lea	93

Capitolul al II-lea

Genurile omiletice

II.1. Genurile omiletice. Prezentare selectivă	109
II.1.1. <i>Împărțire după perioadele liturgice; prezentare pe scurt a genurilor omiletice prezente în omiliarul palamit</i>	109
II.1.2. <i>Omilii exegetice și tematice</i>	112
II.1.2.1. <i>Exemple de omilii exegetice</i>	113
II.1.2.2. <i>Exemple de omilii tematice</i>	124
II.1.3. <i>Panegirice</i>	131
II.1.4. <i>Pareneze</i>	142
II.2. Structura omiliilor	145

Capitolul al III-lea

Situația manuscriselor și edițiilor în limba greacă ale Omiliilor Sfântului Grigorie Palama

III.1. Prezentare generală	155
----------------------------------	-----

III.2. Lista manuscriselor Omiliilor Sfântului Grigorie Palama	158
III.3. Descrierea manuscriselor aflate în Fondul Coislin 97	160
III.3.1 <i>Structura manuscrisului Coislin 97</i>	166
III.4. Manuscrisul Vatoped 134	167
III.5. Manuscrisul Vatoped 631	169
III.6. Manuscrisul Gr. 1239	170
III.7. Manuscrisul Barberini 519	171
III.8. Ediția: Gregorii Thessalonicensis X. <i>Orationes cum singulis Ioannis Chrysostomi et Amphilichii Iconensis accessit quoque fragmentum Io. Damasceni. / ex quinque codicibus manuscriptis primum edidit C.F. Matthaei, 1776</i>	174
III.9. Ediția tipărită de Sofocleos Oikonomou în 1861	177
III.10. Patrologia Graeca, 151	183
III.11. Textul Omiliilor redactat după edițiile din 1857-1861 în seria ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ, ΟΜΙΛΙΕΣ, vol. IX, X și XI, în colecția ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΤΕΡΕΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ (ΕΠΕ); introducere, traducere, note și comentarii de Panaghiotou K. Hristou, ed. ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΛΑΜΑΣ», Tesalonic, 1985	184

Capitolul al IV-lea

Istoricul traducerilor în limba română

IV.1. Traduceri publicate în periodicele bisericești	188
IV.1.1. <i>Omilii traduse de Pr. Eugen Moraru</i>	188
IV.1.2. <i>Traduceri publicate de Diac. Ioan I. Ică jr.</i>	190
IV.1.3. <i>Omilii traduse de Pr. dr. Dumitru Belu</i>	193
IV.1.4. <i>Alți traducători de Omilii palamite</i>	198
IV.2. Ediția integrală a Omiliilor în traducerea Dr. Constantin Daniel și Parascheva Grigoriu	199

Capitolul al V-lea

Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție în Omiliile Sfântului Grigorie Palama

V.1. Stilul „Biblic”: Sfânta Scriptură – izvor al Omiliilor Sfântului Grigorie Palama	203
--	-----

V.1.1. <i>Predica patristică – interpretare a Scripturii</i>	203
V.1.2. <i>Omiliile Sfântului Grigorie Palama – erminei duhovnicești ale Scripturii. Rolul experienței dubovnicești în interpretarea istoriei mântuirii</i>	208
V.1.3. <i>Elemente exegetice în Omilii</i>	214
V.1.3.1. <i>Interpretare anagogică</i>	220
V.1.3.2. <i>Aspectul eclezial al exegezei omiletice palamite</i>	228
V.1.4. <i>Principii omiletice de interpretare a Scripturii în predică</i>	233
V.1.5. <i>Raportarea frecvență la Sfânta Scriptură în dezvoltarea anumitor teme teologice</i>	236
V.2. <i>Omiliile Sfântului Grigorie Palama, exemplu de exegeză patristică</i>	265
V.2.1. <i>Omiliile Sfântului Grigorie Palama – sinteză a unei teologii de mărturisire a adevărului: disputa cu Achindin și Varlaam, premisă a alcătuirii Omiliilor</i>	265
V.2.2. <i>Două teme patristice de exegeză omiletică întâlnite în omiliile Sfântului Grigorie Palama</i>	282
V.2.2.1. <i>Patimi și virtuți: echilibrare în cadrul eclezial</i>	282
V.2.2.2. <i>Elemente de antropologie</i>	289
V.3. <i>Dimensiunea social-contemporană a exegezei palamite în secolul al XIV-lea</i>	307
V.4. <i>Dimensiunea duhovnicească a Omiliilor, reliefată prin exemplul personal de sfințenie al Sfântului Grigorie</i>	320
V.5. <i>Câțiva termeni consacrați în literatura patristică, prezenți în omilii</i>	336
Concluzii	395
Bibliografie	401

Cuvânt introductiv

Cele mai răspândite scrieri ale Sfântului Grigorie Palama au în atenție disputele isihaste din prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar în literatura de spiritualitate românească el este cunoscut mai ales prin intermediul Filocaliilor, dar și prin alte osteneli de excepție ale părintelui Dumitru Stăniloae¹. Mai puțin cunoscută este însă opera sa omiletică, cu toate că, în privința mesajului și a profunzimii cugetării, omiliile palamite nu sunt mai prejos decât tomurile aghioritice isihaste.

Lucrarea de față completează în mod fericit bibliografia românească dedicată Sfântului Grigorie, evidențiind faptul că el nu a fost doar un apărător înfocat al dogmei ortodoxe prin atitudini și tomuri, ci și prin slujirea conștiințioasă la Amvon.

1. Utilitatea temei și reflectarea ei în bibliografia omiletică românească

a. Lucrarea de față își propune să evidențieze, așadar, efortul remarcabil al slujirii predicatoriale a Sfântului Grigorie Palama, sintetizator al teologiei patristice, dar și nume de referință pentru Omiletica ortodoxă. Perioada în care el a predicat a fost una de însemnate precizări teologice, iar prin acuratețea limbajului și limpezimea cugetării a contribuit la corecta transmitere a învățăturii de credință. Relația nemijlocită a omului cu Dumnezeu, prin rugăciune, participare la Dumnezeiasca Liturghie și lectură, nu se poate dispensa de o

¹ Semnalăm, în mod expres, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, EIBMBOR [de aici înainte EIBMBOR], București, 2006.

prezentare sistematică a cadrelor ei teologice, liturgice, morale etc. Omiletica oferă metodologia, îndrumările și mijloacele formale necesare prezentării adevărurilor de credință, iar Omiliile Sfântului Grigorie Palama sunt texte minuțios elaborate, înainte de a fi rostite, supuse regulilor generale ale unei exprimări adecvate. Având în vedere faptul că, în general, conținutul predicii, ca act liturgic, îl constituie Revelația supranaturală, se remarcă faptul că Omiliile palamite tratează teme care sunt preluate exclusiv din izvoarele Revelației, Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție, oferind astfel ascultătorului (și cititorului) posibilitatea de a fi în contact direct cu sursele credinței sale. Sfântul Grigorie Palama valorifică o întregă tradiție omiletică, dezvoltată de Sfinții Părinți, începând cu primele secole ale creștinismului și până în secolul al XIV-lea. Cât de benefic este recursul predicatorilor la predica patristică din perioada numită „de aur” remarca și părintele Belu, ilustrul profesor sibian de Omiletică: „Fără îndoială, predica secolului al IV-lea este de o structură mai complexă, de o compoziție mai cultivată, participă la o tehnică de nivel superior, cuprinde multe referiri la problemele vremii, e mai nuanțată în analiza temelor; totuși ea continuă să fie practică în ambianța și direcția indicată de lumina și dinamica textelor sacre. Nu numai predicile exegetice, dar și cele tematice învederează preocuparea consecventă a propovăduitorilor de a valorifica în folosul credincioșilor nesecatul tezaur al textelor biblice. Chiar și numai o fugară privire asupra lăsamântului omiletic din veacul de aur ne poate da încredințarea despre măsura impresionantă în care predicatorii de atunci știau să dea substanță biblică propovăduirii lor și despre măiestria cu care știau a-și «direge» cuvântările cu «sarea» dumnezeieștilor graiuri”².

² Pr. prof. dr. D. Belu, *Cu privire la textul predicii*, M.A., nr. 11-12/1964, p. 885.

De asemenea, obiectivul-țintă al predicii, care vizează cu prioritate mântuirea sufletului, este prezent și în Omiliile Sfântului Grigorie Palama: în multe predici, mai ales în partea lor finală, se observă că autorul utilizează persuasiunea în vederea înduplecării voinței ascultătorilor spre săvârșirea faptelor bune. Numai și din aceste două exemple, referitoare la conținutul și scopul predicii, observăm că Omiliile Sfântului Grigorie Palama constituie un prețios tezaur (și) pentru predicatorii zilelor noastre.

b. În bibliografia românească nu am avut, până la lucrarea de față, o monografie amplă care să încerce o prezentare de ansamblu a Omiliilor Sfântului Grigorie Palama. Avem, în schimb, câteva strădanii remarcabile în aria traducerilor și a comentariilor pe text.

Astfel, Dumitru Stăniloae, în lucrarea sa *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*³, prezintă comparativ lista Omiliilor din PG 151 și din Manuscrisul Coislin 97. Diac. prof. dr. Ioan I. Ică jr. și Editura Deisis, al cărei coordonator este, prevede publicarea Omiliilor în volumul al IX-lea al Colecției *Grigorie Palama. Scrieri*. Deja au apărut câteva traduceri realizate de Preacucernicia Sa, care conțin și date destul de importante referitoare la timpul sau locul rostirii, precum și unele analize teologice. Pr. lect. dr. Jan Nicolae valorifică în plan liturgic conținutul omiliilor palamite. Amintim aici studiile: „Omiletica palamită a ciclului liturgic al Întrupării”, în *Altarul Reîntregirii*, an XII, nr. 3/2007, și „...Pâinea aceasta este ca o catapeteasmă...». Omiliile Sfântului Grigorie Palama despre Euharistie și cuminecare în contextul operei sale omiletice”, în volumul *Teologie și viață isihastă în opera Sfântului Grigorie Palama*. Simpozion național: Mănăstirea Tismana-Gorj, 2009, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2010, pp. 225-272.

³ Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, pp. 205-206.

Suntem datori să-i amintim aici și pe ceilalți traducători de omilii palamite: Constantin Daniel, Paraschiva Grigoriu, Pr. prof. dr. Dumitru Belu, Pr. prof. Olimp Căciulă, Diac. Eugen Moraru, Pr. Victor Manolache, Asist. Ciprian Streza. La rândul său, Pr. prof. dr. Constantin Galeriu ne-a lăsat o importantă introducere teologică pe care o găsim la începutul primului volum al integralei Omiliilor palamite⁴.

2. Aprecieri analitice

Lucrarea de față este structurată pe un plan „de lucru”, stabilit împreună cu părintele Roger Coresciuc, în vederea susținerii lucrării de față ca teză de doctorat în cadrul școlii doctorale a Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, din București. *Bibliografia* este distribuită judicios, pe categorii de surse: *Izvoare (manuscrite și traduceri ale Omiliilor)*, *Lucrări dedicate Omiliilor Sfântului Grigorie Palama*, *Scrieri și biografii ale Sfântului Grigorie Palama consultate în această lucrare*, *Alte cărți, studii, articole*.

Din cuprinsul lucrării semnalăm câteva elemente reprezentative pentru scopul propus și economia de ansamblu. Iată sinteza „planului”: în primul capitol, autorul analizează contextul teologic, politic și social în care au fost redactate Omiliile. În această analiză este cuprinsă și o descriere a cadrului în care Sfântul Grigorie Palama a acționat în timpul disputei isihaste. Contextul teologic în care Sfântul Grigorie Palama și-a alcătuit Omiliile a fost puternic influențat și de atmosfera politică și socială a secolului al XIV-lea. Ideea centrală a acestui capitol este aceea că Sfântul Grigorie Palama reușește să aibă o poziție verticală în fața nenumăratelor jocuri

⁴ Sf. Grigorie Palama, *Omilii*, Vol. I, trad. dr. Constantin Daniel, Editura Anastasia, 2004-2007, pp. V-XXXV.

de culise de la curtea imperială. Sunt discutate și eventualele influențe augustinieni sau tomiste asupra teologiei palamite, în general, și a Omiliilor, în special. Capitolul cuprinde o sistematizare cronologică a Omiliilor, oferind informații despre anul, locul și momentul rostirii fiecărei Omilii. O precizare importantă este aceea că integrala Omiliilor Sfântului Grigorie Palama, în forma pe care o avem astăzi, cuprinde doar cuvântările care s-au păstrat: fie pentru că au fost consemnate de ucenicul predicatorului, fie că au fost scrise de însuși Sfântul Grigorie. Sunt analizate pe scurt Omiliile rostite înainte de activitatea în scaunul episcopal de la Tesalonic, precum și cele rostite în timpul păstoriei. Tot în acest capitol este descris impactul pe care Omiliile Sfântului Grigorie l-au avut în lumea teologică imediat după trecerea sa la cele veșnice. O scurtă trecere în revistă a parcursului teologic al lui Nicolae Cabasila scoate în evidență faptul că există destule convergențe și divergențe între teologia Sfântului Grigorie Palama și direcția teologică adoptată de Nicolae Cabasila. Cei trei ani care sunt comuni episcopatului Sfântului Grigorie și vieții publice și politice a lui Nicolae Cabasila (*deși în cetăți diferite*), au înlesnit contactul și schimbul de informații între cei doi mari teologi. Probabil că Nicolae Cabasila nu a ezitat să își procure textele celor câteva Omilii rostite de Sfântul Grigorie în această perioadă. Aceste amănunte de ordin istoric sunt importante pentru că ajută la analiza impactului pe care Omiliile Sfântului Grigorie l-au avut în epocă. Cert este faptul că există asemănări, constatate de specialiști, între multe dintre lucrările palamite (în special *Omiliile*) și cele ale lui Nicolae Cabasila.

Al doilea capitol prezintă genurile omiletice folosite de Sfântul Grigorie Palama. Autorul consideră că o scurtă trecere în revistă a genurilor omiletice prezente în omiliarul palamit este necesară pentru oferirea unei viziuni de ansamblu asupra

trecerea de la „grăirea în pilde”, la grăirea explicită, fără protecții intelectuale: „Domnul a grăit către toți, fără osebite și desăvârșit, cuvântul cel de pocăință, Evanghelia mântuirii, vorbele vieții veșnice. Și toți auzeau, dar nu toți au dat ascultare; pentru că noi toți ne înduplecăm să auzim și ne îmbiem să privim, dar nu toți suntem iubitori de virtute. Căci noi toți avem obiceiul să dorim a cunoaște, în afară de altele, și pe cele cu privire la mântuire, din care pricină cei mai mulți oameni nu numai că ascultă cu plăcere sfânta învățătură, dar și doresc să judece pe deplin cuvintele rostite, astfel încât fiecare, cercetându-le cu grijă, să aibă, potrivit cu măsura înțelegerii sale, temeieri pentru propria-i părere. Dar este nevoie de înțelepciune și de voința cea bună spre a preface în fapte cuvintele acestea de mântuire, sau spre a culege din ele roada credinței celei folositoare. Ci aceste virtuți nu se găsesc prea lesne, mai cu seamă la cei care se socotesc drepti pe ei înșiși și de la sine pricepuți, așa cum se socoteau fariseii și cărturarii iudeilor”¹⁰³.

V.2. Omiliile Sfântului Grigorie Palama, exemplu de exegeză patristică

V.2.1. Omiliile Sfântului Grigorie Palama – sinteză a unei teologii de mărturisire a adevărului: disputa cu Achindin și Varlaam, premisă a alcătuirii Omiliilor

Folosirea Sfintei Scripturi în predica tuturor reprezentanților tradiției, Părinți și scriitori bisericești, presupune, desigur, existența unui mod de aplicare a învățăturilor sfinte la realități concrete. Cuvintele Mântuitorului, sau despre Mântuitorul, „fixate sau nu în Scriptură, sunt mijloacele exterioare de exprimare, de transmitere și de înmprospătare a credinței în cadrul Bisericii sau de la Biserică spre cei din afara ei, concomitent cu transmiterea și înmprospătarea lor prin

¹⁰³ *Ibidem*, vol. II, Omilia a 10-a, p. 131.

Duhul Sfânt. Când atribuim acest rol cuvintelor, nu înțelegem numaidecât citirea sau repetarea lor întocmai, ci conținutul lor care este mărturisirea despre Hristos”¹⁰⁴. Rolul Tradiției, explicat de părintele Dumitru Stăniloae prin prisma relației vii dintre Sfânta Scriptură și Sfânta Biserică, este analizat și de părintele Dumitru Belu în același context cu mențiunea încadrării exegezei biblice în cadrul larg al vieții în Biserică. Manifestarea acestei exegeze atinge un punct culminant în secolul al patrulea, dar este preluată succesiv și dezvoltată tocmai prin efortul Sfinților Părinți de a articula relația dintre Sfânta Scriptură, Biserică și Sfânta Tradiție, oferind modurile concrete de aplicare, prin erminie și exegeză biblică, a învățăturilor descoperite. Dar complexitatea predicii patristice a contribuit, în primul rând, prin dezvoltarea exegezei biblice, la dezvoltarea sensurilor tot mai bogate ale conținutului Sfintei Scripturi. Tradiția devine tezaurul interpretărilor duhovnicești ale Scripturii sau, mai bine spus, tezaurul înțelegerii duhovnicești a Scripturii. Părintele Dumitru Belu punctează concret acest fapt aducând ca pildă cuvântul Sfântului Vasile cel Mare. Talentul oratoric, cultura Sfântului Vasile sunt direcționate spre evidențierea dinamismului textelor biblice. Este, în fond, o lucrare de „eliberare a luminii textelor dumnezeiești și utilizarea ei cu remarcabilă vigoare”¹⁰⁵.

Exegeza biblică preluată în predică în elementele ei definitorii nu este o înăbușire a textului, ci dezvoltarea plină și adâncă a sensurilor. Omiliile păstrate de la Sfântul Grigorie Palama se încadrează în aceeași linie. Ele sunt îmbibate de duhul patristic, chiar dacă efectiv Sfântul Grigorie Palama citează foarte puțin din Sfinții Părinți¹⁰⁶. Nu face acest lucru în Omilii, deși restul scrierilor sale fac apel repetat la marii predecesori. Este greu de înțeles astfel de ce Varlaam l-a acuzat

¹⁰⁴ Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I, EIBMBOR, București, 2003, p. 41.

¹⁰⁵ Pr. prof. dr. D. Belu, *Cu privire la textul predicii*, în M.A., nr. 11-12/1964, p. 885.

¹⁰⁶ A se vedea analiza de la cap. V.I.1, din cadrul lucrării de față.

mereu pe Sfântul Grigorie de inovație teologică: „Dogmele palamite, de la bun început, au putut fi recunoscute foarte ușor. Fiind pline de o anumită delăsare, în loc de a fi riguroase, au devenit încet-încet pe placul mulțimii, ca și cum s-ar fi transformat în niște idei pline de sens. Cine este acest mizerabil Palama – se întreabă Varlaam –, care începe să învețe lucruri noi? Cine este acest Palama care ne comandă să credem în astfel de lucruri? Toată lumea vede că teoriile inovatoare ale lui Palama au invadat peste tot și toți au fost atinși de ele (sic!)”¹⁰⁷. Acuzațiile de inovație sunt destul de dure. În câteva rânduri vom creiona circumstanțele în care Sfântul Grigorie Palama a fost considerat un inovator. În 1342, Sfântul Grigorie Palama scria, împins de atacurile virulente ale adversarilor isihasmului, *Dialogul unui ortodox cu un varlaamit*. În 1341 fusese redactat *Tomul Aghioritic*, urmat de o serie întreagă de mici scrieri anti-anchidiniste/varlaamite, răspândite în majoritatea cercurilor isihaste. Revolta lui Cantacuzino și începutul răboiului civil aveau să frâneze euforia isihastă, iar Sfântul Grigorie alege să părăsească Constantinopolul, retrăgându-se la Mănăstirea Sfântul Mihail din apropierea Constantinopolului. Se pare că aici a redactat *Dialogul unui ortodox cu un varlaamit*. Achindin își pregătește răspunsul contra acestui *Dialog*, imediat după ce Sfântul Grigorie Palama a fost sumar condamnat de un sinod reunit în aprilie 1342. Un alt sinod, care a avut loc în iunie 1342, a decis arderea tuturor scrierilor palamite.

Achindin profită de acest moment pentru lansarea scrierilor sale defensive. Redactate cel mai probabil între septembrie (când Achindin primește sarcina de a răspunde punctual teologiei palamite) și decembrie 1342, scrierile anti-palamite au fost prezentate public la începutul anului 1343. Scrise sub o anumită presiune din partea patriarhului Calcea, ele indică faptul că sunt documentul necesar pentru

¹⁰⁷ Gregorii Acindyni, *Refutationes duae operis Gregori Palamae cu titulus Dialogus inter orthodoxum et barlaamitam*, ediție îngrijită de Juan Nadal Cañellas, Brepolis-Turnhout, 1995, p. CLXXXII.